

11. DALEYTĖ

Dalelytės – tarnybiniai nekaitomi žodžiai, teikiantys kitiems žodžiams, žodžių junginiams ir sakiniams papildomų reikšmės atspalvių.

11.1. DALEYČIŲ SKYRIAI PAGAL VAIDMENĮ

Pagal vaidmenį kalboje dalelytės skiriamos į klausiamąsias, abejojamąsias, tvirtinamąsias, neigiamąsias, skatinamąsias, geidžiamąsias, pabrėžiamąsias, tikslinamąsias, išskiriamąsias, parodomąsias ir lyginamąsias.

Klausiamosios bei abejojamosios dalelytės (*aĩ, aĩgi, benė, gál, kažĩn, nėgi, nejaũ, nejaũgi*): *Ar jau mūsų sąskaitos baigtos?* (Alf. M.) *Ar gi gyvenimo trumpų akimirų saldumo dar nepažinai?* (Alf. M.) *Aš klausiu, b e n e mušasi prie jūsų?* (M. V.) *O g a l jau paskutinis jaunystės mieste vakaras?* (Alf. M.) *K a ž i n ar begalės jis po tokios ligos dirbti? N e j a u g i manai, kad, kieno išblyškęs veidas, užgesusios akys, tas tik fiziškai nesveikas?* (A. V.)

Tvirtinamosios dalelytės (*taĩp, taĩgi, ahà*):

D u n d y s: *Žmogaus protas supranta tik tą svetimą mintį, kuri atgarsiu suskamba jo širdy.*

G e l o v i n i s: *T a i p, t a i p, dainiau. Ko nesuprantam, to ir suprasti nenorim.*

K i r v è: *Suprantama, uogele, – moteriškas! Argi be vyriškos galvos ką padarysi?*

Ž e n g è: *T a i g i, be vyro, kaip be galvos.* (V. K.)

Tvirtinamoji dalelytė *taip* šliejasi prie atsakymo į klausimą, kurio svarbiausioji dalis gali būti pakartojama atsakant: *Ar eisi į minėjimą?* – *Taip, eisiu.* Bet galima teigiamai atsakyti ir viena dalelyte *taip*, ir vienu teigiamu veiksmažodžiu *eisiu*.

Neigiamosios dalelytės (*nė, nebė, nė, nei, anėĩ*). Jų daugiau negu teigiamųjų ir vartojamos įvairiau: ir dialoge, ir pasakojamojoje kalboje.

Dialogo dalelytė *ne* vartojama atsakant neigiamai: *Ar eisi į minėjimą?* – *Ne, neisiu. – Ne. – Neisiu.*

Kitais atvejais galima neigti visas sakinio dalis atskirai: *Su šunimis ne svečias, su vaikais ne viešnia.*

(tts.) *Mes n e b e penkiolikmečiai bambliai, o subrendę vyrai.* (A. V.) *Danguje n è mažiausio balto*

debesėlio. (J. B.) *O ten, dirvose, n e i derliaus, n e i žmonių.* (K. Br.)

Geidžiamosios ir skatinamosios dalelytės (*tė, tegù(l), šė, šėkit, tėkit, nà, nàgi*): *T e akmeniui duona pavirs.* (S. N.) *T e g u viešpats jų sodybas mato.* (K. Br.) *Pažvelgt, nusišypsot ir atsidust lengvai: t e g u tave dievai, t e g u tave dievai.* (V. M.-P.) *Š e, imk, man jo nereikia. Š e k i t tą knygą. T e, nunešk šią duonelę karvutei.* (ž.) *Š e t e visiems po obuolį. N a, liaukis verkusi! N a g i pasislink toliau!*

Geidžiamosios ir skatinamosios dalelytės vartojamos dialoguose. Situacija leidžia nesakyti asmenuojamuoju veiksmažodžiu išreikšto tarinio: *Tinginy, š e (imk) kiaušini!*

Dalelytės *tė, tegùl* reikšme artimos liepiamajai nuosakai. Jų samplaikos ir sąaugos su esamojo ar būsimąjo laiko formomis įeina į nuosakų formų sistemą (žr. 9.3.1.4.3).

Pabrėžiamosios (stiprinamosios) dalelytės (*gĩ, jũk, dár, nèt, juõ, pàt, tĩk, vĩs, vis tĩek, vĩs dèlto*): *Akmuo kantrus, o žmogus d a r kantresnis.* (tts.) *Tark žodį, rytoj p a t einu pas ją.* (I. S.) *O dabar t i k stypčiojat aplink lovą, t i k žvairakiuojat visi ratu: kada tas senis kojas pakratys.* (J. B.) *Jau nemesiu į žemę akmeniui – j i v i s t i e k atgrąžina duona.* (K. Br.) *V i s nešuosiu kruviną pašvaistę, v i s apkrinta galvą pelenai.* (K. Br.)

Tikslinamosios dalelytės (*bevéik, dár, jaũ, kũ, konė, kuõ tik, peĩ, véik, tĩk, tĩk tĩk, vĩs, vėĩ, vũs, vũs tik*): *Gal jiems ten – b e v e i k gerai?* (Alf. M.) *B e v e i k pusę kelio nuėjau pėsčias. Ar norit, kad tą istoriją d a r kartą apsakyčiau?* (J. Blč.) *Ramybės angelas j a u lieja mėnulio šviesą į lapus.* (K. Br.) *Šoko iš lovos bobulė ir kelia k u o greičiausiai piemenuką.* (V. K.) *Gyvenimas p e r striukas, kad kivirčiais jį paverstum.*

(P. M.) *Nebuvo laiko galvoti, kas p e r žvėris tenai galėjo būti.* (P. M.) *T i k valandėlę atsikvėpsiu ūksmingam sodo nuošaly.* (K. Br.) *Ir v è l už rasotų pakluonių be poilsio šaukė griežlė.* (K. Br.)

Išskiriamosios dalelytės (*beñt, ýpač, iř, nebeñt, nèt, nẽ, nórs, tìk, tiktaĩ, víen*): *Kad b e n t žodeliu atsimintų! Y p a č gerai aš prisimenu Šmukštarą iš jo pasakojimų prie naktigonių laužo.* (A. V.) *Ugnis dega ir nekurstoma.* (J.) *N o r s tu taip nekalbėk! Niekas pagaliau man nepriklauso. Na, n e b e n t puokštė tų gėlių.* (E. M.) *Teranda v i e n t i k pelenus toje vietoje, kur mes gyvenom.* (V. K.) *Girgždena v i e n pravertos durys.* (S. N.)

Parodomosios dalelytės (*anà, antaĩ, aurè, štaĩ, šítai, šít, và*): *A n a kaip obelys žiedais apkepusios.* (ž.) *A u r e gimtinės sodžius.* (V.) *Š t a i vakarienė jau atšalo.* (K. Br.) *Ir š i t pulkai baltųjų paukščių mums neša linksmą žemės žinią.* (V. M.-P.) *Va, ties tuo akmeniu Krizas su meisteriu velnią virino.* (P. C.)

Lyginamosios dalelytės (*lýg, lýg ir, kãip ir, taĩsi, taĩtum, tarýtum*): *Sukrimskime lýg pyragą dar kokį laiko gabalą.* (Alf. M.) *Ant krantų vaikų lýg pupų.* (A. Mt.) *Vieta lýg svetima, bet pirkaitė tikrai jo.* (V. K.) *Išvijo t a r s i valkatą už durų.* (K. Br.) *T a r t u m kupeta gūžta tarp meldynų sukrauta.* (A. Mt.)

Kompiuterinis lietuvių kalbos žinynas. Nuo morfologijos iki reikalų raštų, sudarė Petras Kniūkšta, Vilnius: Šviesa, 2004.